

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Vzdělávání v Čechách 10. a 11. století

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hana Vastlová

Specializace v pedagogice obor Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň, 2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, ... 2013

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce Mgr. Jiřímu Novotnému za jeho odborné rady, ochotu a trpělivost.

Obsah

Úvod	3
1 Primární prameny	4
1.1 Život sv. Cyrila	4
1.2 Život sv. Metoděje	5
1.3 I. staroslověnská legenda (Vostokovova redakce).....	6
1.4 Crescente fide christiana	6
1.5 Legenda Kristiánova	7
1.6 Est locus	8
1.7 Nascitur purpureus flos	8
1.8 Život svatého Prokopa (Vita minor)	9
1.9 Kosmova kronika česká (Chronica bohemorum = Kronika Čechů).....	10
2 Nejstarší kostely u nás	11
2.1 Levý Hradec.....	11
2.2 Kostel Panny Marie na Pražském hradě	12
2.3 Budeč	12
2.4 Kostel sv. Jiří na Pražském hradě	13
2.5 Rotunda sv. Víta na Pražském hradě	14
3 Kláštery v Čechách.....	16
3.1 Založení biskupství	16
3.2 Benediktinky a benediktini	17
3.3 Klášter u sv. Jiří	17
3.4 Břevnov.....	18
3.5 Ostrov u Davle	19
3.6 Sázavský klášter.....	19
3.7 Katedrální škola u svatého Víta	20
4 Vzdělávání v Čechách v 10. a 11. století.....	22

4.1	Velkomoravské počátky – Cyril a Metoděj	22
4.1.1	Sv. Cyril.....	23
4.1.2	Sv. Metoděj.....	24
4.2	Vzdělanost sv. Václava	24
4.3	Vzdělanost sv. Vojtěcha	25
4.4	Vzdělanost sv. Prokopa.....	27
4.5	Vzdělání Kosmovo.....	28
5	Současné poznatky	30
5.1	Sedm svobodných umění	30
5.2	Kde se vzdělávalo a komu bylo vzdělání určeno	30
5.3	Topoi.....	32
5.4	Archeologické nálezy.....	34
	Závěr.....	36
	Resumé	39
	Použitá literatura.....	40

Úvod

Předmětem zkoumání bakalářské práce je vzdělávání v Čechách v 10. a 11. století. Základní snahou práce je zachycení náznaků o vzdělávání v historických pramenech, které nás mohou alespoň rámcově informovat o vzdělávání v raném období českých dějin. Předchozí etapu dějin nazýváme etapou protihistorickou. Pro tuto etapu je typická neexistence písemných pramenů.

Období 10. a 11. století je obdobím, kdy se v Čechách začíná prosazovat křesťanství. Zakládání kostelů a klášterů u nás se vzděláním úzce souvisí. Kněží byli vzdělaní a své znalosti šířili dál. Teoreticky bychom mohli říci, že kněží byli předchůdci pedagogů. Přestože nejde o informaci doloženou písemnými prameny, lze předpokládat, že velmi významnou roli ve vzdělávání hrály kláštery, protože novici se někde učit museli, proto se také budeme věnovat nejstarším kostelům a klášterům u nás.

Pro vypracování práce jsou nezbytné primární prameny. Jde o Kosmovu Kroniku Čechů, Kristiánovu legendu a nejstarší václavskou, vojtěšskou a prokopskou hagiografii a velkomoravské životy. Prameny budou zkoumány z hlediska vzdělávání. Velmi důležitá je i sekundární literatura, ze které je také hojně čerpáno. Jde o publikace Dušana Třeštíka, Václava Chaloupeckého, Josefa Vašici, Miroslava Novotného, Pavla Spunara, Jany Nechutové a dalších autorů. Další věci, které se v práci budeme věnovat, je charakteristika primárních pramenů a charakteristika společenského kontextu doby sepsání těchto děl. Mezi části práce zařadíme také archeologické nálezy v Budči, Mikulčicích a na dalších místech.

Poznatky z primárních pramenů a sekundární literatury sumarizujeme a vyvodíme z nich odpovídající závěr.

1 Primární prameny

Primární prameny jsou pro bakalářskou práci zdrojem cenných informací. Cílem této kapitoly je seznámit se s použitými zdroji. Jako zásobárna informací nám budou sloužit středověké legendy a kroniky, které jsou psány latinsky nebo staroslověnsky.

„Legenda (to, co má být čteno), základní hagiografický (řec. hagios = svatý, grafó = píši) útvar, patří ve středověku k nejčastějším a nejrozšířenějším literárním projevům. Její počátky sahají do 2. stol. n. l., kdy vznikla vyprávění o osudech mučedníků a životopisy svatých.“¹ V období středověku patřila legenda mezi velmi oblíbené žánry. Šlo o žánr, který měl přinášet informace o světcově původu, o jeho narození, životě, umučení a o zázracích, které danému světci přisuzujeme. Legenda je ve svých prvopočátcích literaturou oficiální, ale postupem času do ní proniká lidový prvek, který přináší jistou schematicnost legend. Hlavní funkcí těchto děl je morální poučení a náboženské povznesení.² Historik D. Třeštík však spatřoval hlavní funkci legendy v jiné oblasti. Podle něj byl prostřednictvím tohoto žánru budován kult svatých. Sepsání legendy mělo stát na počátku kultu, legenda sama měla oslovovat věřící prostřednictvím kněží.

Funkce kroniky ve středověku a v současnosti se liší. Kronikářův úkol v době středověku nebyl objektivně informovat o sledu minulých událostí. Historie měla být učitelkou života (*historia magistra vitae*), která nám má poskytovat poučení pro život a také nás nábožensky vzdělávat. Funkce kroniky byla tedy poučná, zábavná a nábožensky vzdělávací.

Kroniky a legendy v období středověku k sobě mají velmi blízko. Oba tyto žánry vznikaly na církevní půdě na objednávku církve. Hlavním úkolem byla oslava Boha a činů, které uskutečňoval prostřednictvím jím vyvolených – svatých.³

1.1 Život sv. Cyrila

Život sv. Cyrila (Konstantina) je psán staroslověnským jazykem, písmem hlaholským, a je zachován ve více než čtyřiceti cyrilských rukopisech. Toto dílo s největší pravděpodobností vzniklo těsně po smrti Cyrila (umírá 14. února 869) v době, kdy ještě žil

---

¹ NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000. s. 36.

² TAMTÉŽ, s. 36-38.

³ TAMTÉŽ, s. 64-65.

jeho bratr Metoděj (umírá 6. dubna 885). Vznik legendy tedy klademe na konec 9. století či na počátek století 10. Je velmi pravděpodobné, že autor spisu se s bratry osobně znal, protože uvedl mnoho podrobností o jejich původu, osobním životě a misijních cestách. O stáří rukopisu svědčí, že použitý jazyk je velmi starobylý.

Život Konstantinův je velmi důležitým pramenem, který nás informuje o misijní činnosti Cyrila a Metoděje a o prosazování křesťanství na našem území. Za autora je považován jeden z učedníků bratrů Cyrila a Metoděje, Kliment, pozdější biskup velický v jihozápadní Makedonii. Je také velmi pravděpodobné, že se na bratrově životopise podílel i sám Metoděj. To by znamenalo, že Konstantinův životopis musel vzniknout před rokem 885, protože toho roku Metoděj umírá.

Literární památky Život sv. Cyrila a Život svatého Metoděje tvoří jeden celek, který bývá nazýván jako legendy moravsko-panonské.

1.2 Život sv. Metoděje

Život svatého Metoděje je velmi podobný Životu svatého Cyrila a je psaný stejným jazykem i písmem. „*Obsahově je tato legenda poněkud stručnější, než legenda o sv. Cyrilovi, zejména tam, kde se líčí působení obou bratrů před příchodem na Moravu, jako by se předpokládalo, že vše to je důkladněji vyloženo již v legendě cyrilské.*“⁴

Metodějův životopis se zachoval asi v devíti rukopisech, z čehož můžeme usuzovat, že Život sv. Metoděje nebyl mezi lidmi tak oblíben jako Život sv. Konstantina. Doba jeho vzniku není zcela jasná, ale soudí se, že spis vznikl v poměrně krátké době od Metodějovy smrti (umírá 6. dubna 885), stejně jako tomu bylo u Života sv. Cyrila. Na to, že legenda vznikla těsně po Metodějově smrti, může ukazovat to, že se v ní neobjevují žádné zmínky o pronásledování Metodějových žáků. Nedlouho po Metodějově smrti byli totiž jeho žáci vyhnáni z Velké Moravy. Vznik legendy tedy bývá kladen na konec 9. století nebo na začátek století 10.

Za autora legendy také považujeme Klimenta, pozdějšího biskupa velického v jihozápadní Makedonii. Václav Chaloupecký tvrdí, že co se týče obsahu, je legenda o sv. Metodějovi bližší událostem, které se děly na Velké Moravě, než legenda cyrilská. V. Chaloupecký měl zřejmě na mysli, že Život sv. Metoděje se věnoval konkrétnějším událostem na Velké Moravě.

---

⁴ CHALOUPECKÝ, Václav. *Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII.* Praha: ELK, 1942, str. 44.

1.3 I. staroslověnská legenda (Vostokovova redakce)

I. staroslověnská legenda patří mezi významné literární památky. Toto dílo je psané staroslověnským jazykem, písmem hlaholským. Vzniklo v 10. století, proto jde o unikátní dílo, které nám dokládá různé kulturní zvyky a obyčeje 10. století (např. Václavovy postřižiny). Převládá názor, že legenda vznikla velmi brzy po smrti knížete Václava. Miloš Weingart tvrdí, že přibližný rok vzniku je kolem roku 940. Svou teorii podložil několika argumenty. Svatý Václav zde ještě není označován jako svatý. Mezi další doklady patří nejen autorova silná informovanost (detailní popisy poměrů, jména ...), ale také to, že autor nezmiňuje příliš mnoho zázraků. Některé se totiž staly až v pozdější době.

Legenda se zachovala ve třech redakcích – dvou ruských a jedné charvátské. První redakci objevil A. Ch. Vostokov, když pracoval na katalogizaci rukopisných sbírek Rumjancevova muzea v Moskvě v roce 1827. Další ruskou redakcí je redakce minejní. *„Minejní redakce či zpracování První slovanské svatováclavské legendy dostalo název podle toho, že hlavní památkou, v níž se tato podoba První legendy dochovala, jsou tzv. Mineje četji (tj. soubory obširných životopisů svatých seřazených podle kalendáře), a to především významné Veliké mineje četji metropolitů Makaria z poloviny 16. století (v rukopisech Sofijském a Uspenském).“*⁵ Poslední redakcí je redakce charvátská, která byla uveřejněna v roce 1902 V. Jagićem.

Je velmi důležité si uvědomit, že mezi originálem I. staroslověnské legendy a pozdějšími ruskými opisy je časový rozdíl minimálně pěti set let, proto předpokládáme, že text prošel řadou změn. Podle V. Chaloupeckého se s původní verzí nejvíce shoduje text z charvátské redakce.

1.4 Crescente fide christiana

Latinsky psaná václavská legenda, která slouží jako předloha pro mnoho dalších václavských textů, začíná slovy Crescente fide christiana (Když šířila se víra křesťanská). Text je považován ze nejstarší latinskou legendu o sv. Václavovi.

Crescente fide nemá původ v českém prostředí, ale i přesto bezpochyby patří k české kultuře i literatuře, a to nejen proto že sloužila jako předloha pro mnoho dalších václavských textů, ale i z toho důvodu že vypráví o patronovi české země, sv. Václavovi.

---

⁵ ROGOV, A., I., BLÁHOVÁ, E., KONZAL, V. *Staroslověnské legendy českého původu: Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976, s. 107.

„K českému literárnímu životu ovšem patří i z toho důvodu, že vedle verze „bavorské“ existuje rovněž velmi stará „česká recenze“, již podle D. Třeštíka (o.c. 9) sepsal okolo roku 975 jeden z kněží pražského archipresbyteriátu (dříve mnich kláštera sv. Jimrama v Řezně) u sv. Jiří na pražském hradě. Legenda má tedy původ v Bavorsku, v okruhu řezenského biskupství, patrně přímo v klášteře sv. Jimrama v Řezně.“⁶ Legenda vychází z legendy biskupa Arbea o sv. Jimramovi, proto se odhaduje, že doba vzniku *Crescente fide* není příliš vzdálena od data založení pražského biskupství (rok 973).

1.5 Legenda Kristiánova – *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius*

Kristiánova legenda je psána latinsky a jde o soubor legend o Václavovi a jeho babičce Ludmile, ale i o Cyrilovi s Metodějem. Kristiánova legenda bývá označována také jako „nejstarší česká kronika“ či „pásmo legend“⁷. Jde o myšlenkově i stylisticky vyspělé dílo, které čerpá z různých pramenů. Legenda začíná líčením počátků křesťanství na Moravě za působení misionářů Cyrila a Metoděje.

Autor legendy byl patrně benediktinským mnichem v břevnovském klášteře a podle všeho byl i příbuzný se sv. Vojtěchem. Autor bývá někdy ztotožňován s Kristiánem, který je zmiňován v legendě Bruna z Querfurtu.⁸

Toto dílo bylo na svou dobu velmi výjimečné a vyspělé. Právě kvůli vyspělosti se vedou diskuse o jeho pravosti. Spory trvají už od dob národního obrození, kdy Josef Dobrovský prohlásil, že legenda je falzem ze 14. století.⁹ „*Nejnovější historiografie (Dušan Třeštík) se kloní k názoru, že text Kristiána byl sepsán kolem r. 992, za druhou pravděpodobnou variantu má léta od r. 1039 (přenesení těla sv. Vojtěcha) do doby vzniku prvních dochovaných rukopisů legendy (pol. 12. stol.). K témuž názoru (sepsání legendy nejpozději v prvních letech 11. století) se kloní i Herman Kolln.*“¹⁰

---

⁶ NECHUTOVÁ, 2000, s. 42-43.

⁷ TAMTÉŽ, s. 40.

⁸ TAMTÉŽ, 2000, s. 69.

⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 118.

¹⁰ NECHUTOVÁ, 2000, s. 41.

1.6 Est locus

Est locus je jednou z latinsky psaných vojtěšských legend, která také bývá nazývána Vita prior (Život první). S velkou pravděpodobností jde o první zpracování života pražského biskupa sv. Vojtěcha. Za autora tohoto díla je pokládán Jan Canaparius, mnich a opat kláštera na Aventině v Římě, kde nějakou dobu pobýval i sv. Vojtěch. Avšak Canaparius byl za autora označen až po dlouholetém sporu. Soudilo se totiž, že Est locus může být dílem papeže Silvestra II., Kosmy či Vojtěchova bratra Radima-Gaudencia. Canaparius byl za tvůrce tohoto díla považován až v 19. století, autorství mu bylo přiřčeno Georgem Heinrichem Pertzem či Jadwigou Karwasińskou.¹¹

Legenda Est locus vznikla na podnět císaře Otty III. Ottova snaha vytvořit legendu o svatém Vojtěchovi měla být zřejmě motivována tím, že Otta III. chtěl, aby byl Vojtěch svatořečen. Po Ottově smrti jsou známé snahy Silvestra II. o přepracování dosavadního díla, což vedlo k vypracování další legendy o svatém Vojtěchovi Brunem z Querfurtu.

Vznik legendy se klade do roku 999 (Vojtěch zemřel v roce 997). Est locus se dochovala ve třech redakcích.

1.7 Nascitur purpureus flos

Další latinská legenda o svatém Vojtěchovi bývá nazývána Vita altera (Život druhý) nebo Nascitur purpureus flos. Bruno z Querfurtu, autor této legendy, byl Vojtěchovým spolužákem v Magdeburku a mnichem v aventinském klášteře v Římě ve stejné době, kdy tam přebýval Vojtěch. Bruno z Querfurtu zemřel v roce 1009, z toho vyplývá, že legenda musela být napsána před jeho smrtí. Pramenem pro toto dílo byla Canapariova legenda Est locus. Canaparius ale nebyl jediným zdrojem, který Bruno použil. Bruno z Querfurtu pravděpodobně využil informace od Vojtěchova vychovatele Radly-Anastasia nebo od Vojtěchových současníků.

Legenda Nascitur pupureus flos vznikla ve dvou verzích. Jedna verze je kratší tzv. Vita brevior (Kratší život) a druhá delší tzv. Vita longior (Delší život). Delší verze vznikla v roce 1004 v Uhrách a kratší verze v roce 1008 v Polsku. Verze byly obdobné, šlo především o vypouštění částí textu. Jde tedy jen o zásahy do délky textu, obsah nebo formální podoba se příliš nelišily. „*Kratší redakce se od delší odlišuje vypuštěním závěru 5. kapitoly, poměrně rozsáhlými výpustkami v 11. kapitole, odstraněním druhé větš*

¹¹ *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Překlad Jana Zachová. Praha: Vyšehrad, 1987, s. 118.

poloviny 17. kapitoly, přestylováním prostředku 21. kapitoly (který ovšem smysl textu naprosto nemění) a dále pak doplněním nového textu před 24. kapitolu, který bývá z edičních důvodů vyznačen vyrovnáním pořadí kapitol jako 23. kapitola kratšího života. Tím ovšem nejsou vyčerpány veškeré odlišnosti. V 31. kapitole kratšího života došlo k nepodstatným stylistickým úpravám beze změny smyslu vět a z 32. kapitoly delší redakce byla opět v kratší verzi vypuštěna druhá, a to větší polovina textu. Výpusťka jedné věty ve 34. kapitole kratší redakce pak ukončuje veškeré její úpravy.¹²

Život sv. Vojtěcha je v určitém smyslu polemikou s legendou Est locus, kterou napsal Canaparius. Bruno z Querfurtu totiž neidealizuje Vojtěchovo dětství nebo školní léta. Autor znal patrně detailně slovanské prostředí, jeho vyjádření jsou totiž mnohem reálnější a netrpí takovou mírou závislosti na žánru legendy jako je tomu u staršího pramene.

1.8 Život svatého Prokopa (Vita minor)

Legenda o životě sv. Prokopa vznikla v 1. polovině 12. století, pravděpodobně za doby Děthara (+1134), prvního latinského opata v Sázavském klášteře. Podle Chaloupeckého legenda vychází ze staroslověnské legendy z 11. století, která byla napsána v Sázavském klášteře v období, kdy ještě byla povolena slovanská bohoslužba. Legenda nám dokazuje, že cyrilometodějská slovanská tradice po smrti bratrů nezankla.

Latinská legenda vypráví o Prokopově životě, o jeho schopnosti vymítat d'ábly, ale také o době, kdy byl Prokop opatem Sázavského klášteře, o jeho smrti a pozdějších zázracích. Ve 13. století bylo k legendě připojeno vyprávění o zázraku, který se týkal světcovy kanonizace. Prokop byl svatořečen roku 1204 papežem Innocencem III. Své svatořečení si měl údajně vynutit i fyzickým násilím, kterého se měl na papeži dopustit.

„Po literární stránce můžeme o legendě říci stejně jako o všech prokopských textech a vůbec o legendách 11. a 12. století, že jsou to vlastně „duchovní romány nebo alespoň novely našeho staršího středověku.“¹³ Tento text má oslovit nejen vzdělané duchovenstvo, ale i širší publikum. Postava sv. Prokopa je celkově odlišná od ostatních našich světců. Prokop je totiž zobrazován jako svérázný muž, který bojoval s d'ábly a vyhrál. Muž, který se nebál použít i výhrůžky a fyzické násilí k tomu, aby dosáhl svého.

---

¹² Slavníkovci, 1987, s. 149.

¹³ NECHUTOVÁ, 2000, s. 61.

Prokop totiž tyto prostředky údajně použil nejen k vyhnání cizího opata ze svého kláštera, ale také k vynucení své kanonizace u papeže.

Na legendu Vita minor později navazují i další autoři. Vychází z ní např. Mnich sázavský.

1.9 Kosmova kronika česká (*Chronica bohemorum* = **Kronika Čechů**)

Autorem Kroniky české je Kosmas, kanovník a děkan pražské kapituly. Kosmas svou kroniku začal psát před rokem 1110 a poslední zápis je z roku 1125 (dne 21. října 1125 Kosmas umírá).¹⁴ Kronika Čechů je psána latinsky, dělí se na tři knihy a obsahuje několik předmluv, které jsou věnovány třem různým lidem – proboštu Šebířovi, mistru Gervasiovi a opatu břevnovského kláštera Klimentovi. Dílo začíná potopou světa a končí 30. květnem 1125.

Kronika popisuje dějiny České země od příchodu praotce Čecha až do vlády knížete Soběslava. Kosmas ve své kronice patrně vycházel z různých legend, jednalo se např. o *Crescente fide*, Gumpoldovu legendu nebo *Nascitur purpureus flos*. Čerpal také ze zahraničních kronik (Reginon z Prümü) a starých českých analistických záznamů, které byly patrně vedeny u biskupství.

V kronice Kosmas vzpomíná na svá studia v Lutychu (Liège), kde pod mistrem Frankem studoval gramatiku a dialektiku. Kosmas měl velký rozhled po antické literatuře. To se neprojevuje pouze citacemi či parafrázemi antických autorů, ale podle posledních výzkumů je to patrné i na latinském lexiku používaném kronikářem Kosmou (terminologie – označení řek, pevností ...).¹⁵

---

¹⁴ *Kosmova kronika česká*. Praha: Melantrich, str. 6.

¹⁵ NOVOTNÝ, Jiří. Právě realizované výzkumné projekty na FPE ZČU v Plzni.

2 Nejstarší kostely u nás

Vzdělávání v 10. a 11. století úzce souvisí s pronikáním křesťanství, a tedy i se zakládáním kostelů a klášterů na našem území. V této době existovaly školy pouze u klášterů nebo u katedrál, jednalo se tedy o školy církevní. Vzdelání bylo výsadou církevních hodnostářů či duchovních. Vzdelání bylo určeno především mužům, výjimku tvořily urozené ženy, které byly v ženských kláštorech.

Kosmas ve své kronice zmiňuje, že Boleslav II. (+999) byl zakladatelem mnoha kostelů na našem území. Pravděpodobně jde o tendenční zmínku z důvodu obliby Boleslava II.

2.1 Levý Hradec

Levý Hradec patřil mezi významná přemyslovská sídla. Jde o hradiště, které bylo z historického i náboženského hlediska velmi důležité. Hradiště vzniklo patrně v první polovině 9. století. Náboženský význam tohoto hradiště spočívá v tom, že zde byl postaven první kostel v Čechách. V poslední době se hodně spekuluje o tom, zda se pro stavbu nejstarších kostelů používal kámen, nebo zdali se jednalo pouze o stavby ze dřeva. Archeolog Petr Sommer např. zpochybnil datování Ivana Borkovského a v nalezených základech spatřuje až zdivo 12.-13. století.¹⁶ Výstavba kostela se datuje do osmdesátých let 9. století. Stavba byla zasvěcena oblíbenému svěťci cyrilometodějské tradice, Klimentovi, proto se soudí, že zde byla užívána slovanská liturgie. K názoru se vyjádříme níže (viz Budeč). Právě Cyril s Metodějem přinesli na Velkou Moravu ostatky sv. Klimenta. Stavba je také významná tím, že zde byl údajně zvolen sv. Vojtěch Slavníkovec za druhého českého biskupa. K tomu mělo dojít v únoru roku 982. Tuto událost zmiňuje ve své kronice děkan pražské kapituly Kosmas: „*Tato volba stala se nedaleko od Prahy na Levém Hradci dne 19. února téhož roku, kdy zemřel biskup Dětmar.*“¹⁷

O rotundě sv. Klimenta jsou zmínky i v Kosmově kronice či v Kristiánově legendě. Kristián spojuje levohradecký kostel se jménem kněze Kaicha (také Caych či Kaichos): „*A když jej ve víře Kristově plně vzdělal, dovolil mu, obohativ ho mnohými dary, aby se*

---

¹⁶ SOMMER, Petr. *Začátky křesťanství v Čechách: Kapitoly z dějin raně středověké kultury*. Praha: Garamond, 2001, s. 152-160.

¹⁷ KOSMAS, 1950, s. 47.

vrátil domů, a dal mu s sebou kněze ctihodného života jménem Kaicha. Navrátivše se pak domů, usoudil řečeného kněze na hrádku, jeho jméno bylo Hradec, a založili tam kostel ke cti blahoslaveného Klimenta, papeže a mučedníka, satanovi mnoho škod působíce a lid Kristu Pánu získávající.“¹⁸

2.2 Kostel Panny Marie na Pražském hradě

Kostel Panny Marie na Pražském hradě je druhým kamenným kostelem v Čechách a zároveň nejstarší sakrální stavbou na Pražském hradě i v Praze. Kostel vystavěli ve druhé polovině 9. století a do dnešní doby se nedochoval.¹⁹ Zbytky tohoto kostela byly objeveny v polovině 20. století.

Kostel Panny Marie zmiňuje ve své legendě i Kristián, který v legendě píše, že kostelík byl založen knížetem Bořivojem, který slíbil Bohu, že postaví baziliku zasvěcenou Panně Marii. Svůj slib splnil a postavil kostel přímo na Pražském Hradě.

Stáří stavby není jedinou věcí, kvůli které je kostel jedinečný. V kostele Panny Marie se totiž nacházel hrob knížete Spytihněva a jeho manželky.²⁰ Nález hrobu se týká především I. Borkovského, antropologickému zkoumání se v minulosti věnoval Emanuel Vlček.²¹

2.3 Budeč

Budeč patřila mezi přemyslovská sídla. Hradiště bylo vystavěno na přelomu 8. a 9. století a ve své době patřilo mezi jedno z nejnámennějších hradišť na našem území. Na Budči se také nacházela stavba třetího nejstaršího kostela u nás, rotunda svatého Petra a Pavla. Rotunda vznikla na konci 9. století pod patronací řezenských biskupů, proto se soudí, že byla postavena jako protiváha k slovanskému kostelu na Levém Hradci. Stavba se zachovala až do dnešní doby a jde o unikátní památku.

Budeč byla významným hradištěm, kde se podle latinské legendy Crescente fide christiana vzdělával sám svatý Václav: „*Jeho starší syn blahoslavený Václav vnuknutím božím již od útlého mládí stále toužil po vzdělání. Otec pak jeho, chtěje splniti touhu jeho*

¹⁸ LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. (ed.) *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978, s. 21.

¹⁹ NEUBERT, K., J. FAJT a J. ROYT. *Katedrála svatého Víta a Pražský hrad*. Praha: Grafoprint-Neubert, 1994, s.10.

²⁰ <http://www.hrad.cz/cs/prazsky-hrad/historie/archeologicky-vyzkum.shtml>

²¹ VLČEK, Emanuel. *Nejstarší Přemyslovci*. Praha: Vesmír, 1997.

*srdce, poslal ho na hrad zvaný Budeč, aby se tam učil žaltáři u nějakého ctihodného kněze jménem Učena.*²² Do dnešní doby se diskutuje o tom, zda je slovo/jméno Ucenus bohemismem v latině a zároveň prvním jménem učitele, nebo zda jde o latinské zkomolení výrazu učený.²³ Kněz Učen (také Ucenus či Ucen) měl vzdělávat knížete Václava. Měl se zde učit z latinských knih – píše se o tom i v I. staroslověnské legendě: „*A jeho bába Ludmila ho dala vyučovat knihám slovanským podle návodu knězova; a dobře si osvojil (jejich) smysl. Odvedl (jej) pak Vratislav na Budeč; a chlapec se začal učit knihám latinským.*“²⁴ Budeč totiž byla podle současných odhadů a názorů sídlem latinské liturgie, která měla vystupovat proti cyrilometodějské slovanské tradici. O tom, že na Budči byla škola, by mohly svědčit i archeologické nálezy, našlo se zde deset kovových a kostěných pisátek neboli stilů. Marie Bláhová ovšem tvrdí, že školu na Budči nelze spolehlivě doložit. Budeč je prý zmiňována jako místo, kde byl vzděláván svatý Václav, ale o škole jako takové nejsou žádné zmínky.²⁵ Budeč je zmiňována v Kosmově Kronice Čechů či v I. slovanské legendě. Pobyt svatého Václava na Budči se promítl i do lidové tradice. Ještě v nedávné době se kus od Budče nacházel plochý kámen, kterému se říkalo Lože svatého Václava. Údajně na něm měl svatý Václav odpočívat po náročné výuce.

Podle Magdaleny Beranové byla Budeč prvním sídlem Přemyslovců, ale ne všichni archeologové a historici tento názor sdílejí. V souvislosti s kolébkou přemyslovského rodu bývají zmiňovány také další lokality, jako např. hradiště Šárka či Levý Hradec, mohlo se tedy jednat o centrum přemyslovské moci. O šáreckém hradišti uvažují především archeologové. Archeologické nálezy na Budči nám ukazují, že šlo o hradiště, které mělo velmi úzké vazby na Velkou Moravu. Dokazují to především nalezené šperky.²⁶ Jedná se o jednu z teorií, kterou ovšem nelze nijak doložit. Názor vychází pravděpodobně z toho, že na Levý Hradec přišel z Velké Moravy kněz Kaich.

2.4 Kostel sv. Jiří na Pražském hradě

Kostel svatého Jiří byl založen kolem roku 915 knížetem Vratislavem I. (umírá roku 921). Šlo o stavbu, která měla panovníka a církevní instituci reprezentovat. Kníže ale

---

²² CHALOUPECKÝ, 1942, s. 79.

²³ Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni.

²⁴ ROGOV, 1976, s. 69.

²⁵ BLÁHOVÁ, Marie. *Pražské školy předuniverzitního období*. In: Škola a město. Dokumenta Pragensia XI., 1993, s. 27.

²⁶ BÍLEK, Jiří. *Hádanky naší minulosti 3*. Praha: Knižní klub, 2003, s. 153-211.

dostavbu kostela nestihl, neboť zemřel. Vysvěcení chrámu proběhlo až v roce 925, kdy Václav nechal kostel vysvětit, protože tu chtěl pohřbit svou babičku Ludmilu.

Ke kostelu sv. Jiří patří i nejstarší český ženský klášter, který vznikl roku 973, založený knížetem Boleslavem II. a jeho sestrou Mladou (řeholním jménem Marie). V klášteře byly vychovávány benediktinské sestry. První abatyší se stala sestra Boleslava II., Mlada.

V kostele se necházelo pohřebiště českých knížat. Byli zde pohřbeni Bořivoj, svatá Ludmila, Vratislav, Boleslav II. nebo Oldřich. V roce 1142 shořel kostel i klášter. Stavba byla obnovena ve své původní podobě. Chrám je postaven jako románská bazilika – má tři lodě, vyvýšené presbyterium, pod kterým se nachází krypta, a dvě věže.²⁷

2.5 Rotunda sv. Víta na Pražském hradě

Rotundu sv. Víta založil před rokem 935 sv. Václav (tohoto roku Václav umírá). Stavba měla patrně podobu čtyřapsidální rotundy s válcovitou lodí. „*Kronikář Kosmas o ní napsal, že byla vystavěna k podobnosti církve římské („ad similitudinem ecclesiae Romanae rotundam“), což symbolizovala kruhová loď o průměru 13 metrů (jako znamení všehomíra) a do kříže uspořádané apsidy.*“²⁸ Kostel sv. Víta byl vysvěcen řezenským biskupem Michalem. Kosmas se o tom ve své kronice také zmiňuje. „*Dne 22. září biskup, vysvětiv kostel sv. Víta mučedníka, vrátil se potěšen do svého domova.*“²⁹ Rotunda sv. Víta je místem, kde bylo uloženo tělo svatého Václava. Bylo sem převezeno ze Staré Boleslavi, a kvůli tomu získala rotunda nové posvěcení. Svatý Václav ale není jediný svatý, který má své kosti ve svatovítské rotundě. Nachází se zde totiž i pozůstatky dalšího našeho světce, a to kosti sv. Vojtěcha Slavníkovce, druhého pražského biskupa. Kromě těchto světců se v prostoru nacházejí i další obtížně identifikovatelné hroby, jako např. K1, který bývá nejčastěji připisován Bořivoji I.

Kníže Boleslav II. a jeho sestra Mlada se zasloužili o založení pražského biskupství. S tím souvisí i to, že se kostel sv. Víta stal biskupským chrámem. Původní rotunda byla nahrazena bazilikou sv. Víta, kterou začal budovat kníže Svytlah II. Stalo se tomu tak proto, že rotunda byla příliš malá a nevyhovovala požadavkům tehdejší doby. K přestavbě došlo před rokem 1061, protože toho roku kníže Svytlah II. umírá.

---

²⁷ ZAP, Karel Vladislav. *Popis královského hradu, hlavního chrámu u sv. Víta a všech jiných kostelův a světských stavení na Hradčanech v Praze*. Praha : Kober, 1868, str. 28-30.

²⁸ NEUBERT, 1994, s. 31.

²⁹ KOSMAS, 1950, s. 40.

Přestavbu dokončil až první český král Vratislav II. K vysvěcení baziliky došlo na konci 11. století.

V nové bazilice se nacházela i krypta sv. Kosmy a Damiana, která je v Kosmově kronice zmiňována v souvislosti s Kosmovým opakováním žalmů.³⁰

S rotundou sv. Víta je spjata i kapitula, která byla velmi důležitá z hlediska vzdělávání. Dalším důvodem, proč považujeme kapitolu za důležitou je to, že děkan svatovítské kapituly, Kosmas, zde napsal významné dílo, které nám i přes mnohé nepřesnosti a smyšlenosti pomáhá utvořit si obrázek o tehdejší době.

V pozdějších letech došlo k dalším rozšíření původní rotundy sv. Víta. Veškeré úpravy byly dokončeny až ve 20. století, konkrétně 12. května 1929.

---

³⁰ KOSMAS, 1950, s. 118.

3 Kláštery v Čechách

*„Není snad oboru v lidské činnosti z oblasti kultury, který by v evropském středověku nesouvisel s církví a náboženstvím.“*³¹ Náboženství v době středověku souviselo s mnoha věcmi, školství nevyjímaje. V období 10. a 11. století byla velmi významná klášterní výchova a vzdělání. *„Stejně jako jinde v Evropě bylo vzdělání v prvních staletích existence českého státu výhradně doménou úzké vrstvy světských i řeholních duchovních, kteří si elementární vzdělání osvojovali zpravidla nejčastěji na některé z mála českých klášterních či biskupských škol.“*³²

3.1 Založení biskupství

Pražské biskupství bylo založeno za vlády knížete Boleslava II kolem roku 973. Za vznikem biskupství však stojí i dlouholetá snaha otce Boleslava II., Boleslava I. .

Boleslav I. narazil ve svém úsilí na mnoho překážek, přesto se ale nevzdal a trpělivě se snažil dál. Nakonec se to vyplatilo a v roce 973 vzniklo pražské biskupství spadající pod mohučskou arcidiecézi. Toho se však Boleslav I. nedožil. Mlada byla vyslána do Říma, aby jednala o zřízení biskupství v Praze. Jednání se vyplatila a Mlada z Říma přivezla souhlas k založení biskupství. Sestra Boleslava II. v Římě přijala roucho benediktinek, s čímž souvisí i založení nestaršího ženského kláštera u nás. Mlada totiž nepřivezla pouze souhlas se založením biskupství, ale také souhlas se vznikem prvního benediktinského ženského kláštera v Čechách. První abatyší svatojiřského kláštera se stala sama knížecí sestra (dcera) Mlada. Prvním biskupem se stal Dětmar, Sas, který uměl dobře mluvit slovanským jazykem. Druhým biskupem se stal sv. Vojtěch Slavníkovec.

Sídlem biskupství se stala rotunda sv. Víta na Pražském hradě, proto byla církevní instituce úzce svázána i se svatovítskou kapitulou. Spytihněv později nařizuje přestavbu, protože chrám nevyhovuje požadavkům. V době před založením pražského biskupství fungoval jako náboženské centrum sbor kněží u svatojiřské baziliky.

---

³¹ SPUNAR, Pavel. *Kultura středověku*. Praha: Academia, 1995, s. 43.

³² NOVOTNÝ, Miroslav. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006, s. 37.

3.2 Benediktinky a benediktini

Za zakladatelku řádu benediktinek je považována sestra sv. Benedikta. U nás byl první konvent benediktinských sester založen u kostela sv. Jiří na Pražském hradě v 70. letech 10. století. Šlo o první klášter na území Čech.

Řád sv. Benedikta byl založen sv. Benediktem z Nursie. Zásady pro svou komunitu formuloval v řeholi o sedmdesáti třech člancích. Jednalo se o zásady mnišského života. Benedikt vycházel i z poznatků jiných mnichů, např. sv. Augustina, sv. Basilia a dalších.

Základem společenství je společná fyzická práce a modlitby při zachování poslušnosti opatovi kláštera, který byl volen sborem mnichů v klášteře. Všechny hmotné statky patřily celému konventu.

Prvním benediktinským mužským klášterem u nás je Břevnov, který vzniká roku 993. Toto opatství je silně ovlivněno gorzskou reformou. Benediktinský řád na našem území je spojován se vzděláváním, protože u klášterů vznikaly první školy.³³

Kosmas se o řádu zmiňuje v souvislosti se založením pražského biskupství: *„Vlastní sestrou byla Mlada, panna Bohu zaslíbená, v svatém Písmu vzdělaná, křesťanskému náboženství oddaná, pokorou nadaná, v hovoru líbezná, k chudým a sirotkům štědrá příznivkyně a veškerou poctivostí mravů ozdobená. Ta se odebrala na zbožnou pouť do Říma a byla tam od otce apoštolského vládně přijata; pobývši tam nějaký čas, sdostatek se s mnišskými pravidly seznámila. Naposledy pan papež na radu svých kardinálů, zvláště pak chtě přispěti dobrotivou pomocí novému kostelu, posvětil ji na abatyši se změněným jménem Marie a dal jí řeholi svatého Benedikta a opatskou berlu.“*³⁴

3.3 Klášter u sv. Jiří

Klášter sv. Jiří byl založen roku 973 knížetem Bořivojem a jeho sestrou Mladou u kostela sv. Jiří na Pražském hradě. Vzniku kláštera předcházela Mladina cesta do Říma. Mlada se tam snažila vyjednat souhlas se založením pražského biskupství a prvního kláštera u nás. Diplomatická cesta se vyplatila a knížecí dcera(sestra) souhlas od papeže dostala. Ona sama se v Římě stala benediktinskou jeptiškou a přijala tam řeholní jméno Marie. Po svém návratu založila nejstarší ženský benediktinský klášter v Čechách a stala se jeho první abatyší.

³³ VLČEK, P., P. SOMMER a D. FOLTÝN. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998, s. 438-440.

³⁴ KOSMAS, 1950, s. 44.

Po roce 976 byly severně od kostela postaveny budovy prvního kláštera, které byly vystavěny ze stejně opracovaných opukových kvádrů jako chrám. Kvůli nově vzniklému řádu benediktinek prošel svatojiřský kostel stavebními úpravami. Trojlodí bylo uzavřeno třemi apsidami a stavba byla zřejmě obohacena o tribuny, které byly nutnou výbavou klášterního kostela. Také zde byl vybudován podzemní prostor, kam se měly a také umisťovaly relikvie. Klášter totiž sloužil jako přemyslovské pohřebiště.³⁵

3.4 Břevnov

Klášter v Břevnově byl založen v letech 992-993. O jeho vznik se zasloužil kníže Boleslav II. a druhý pražský biskup sv. Vojtěch Slavníkovec. Tento klášter byl útočištěm benediktinských mnichů a prvním opatem se stal Anastasius. Se začátky kláštera je spjat i Vojtěchův bratr Radim, který byl i přítomen Vojtěchově umučení v roce 997. Jde o první mužský klášter na našem území.

Na počátku 11. století do Břevnova přicházejí mniši z Niederaltaichu v Bavorsku, kteří se hlásili ke gorzské reformě. Díky této události se Břevnov připojil k benediktinským klášterům, které reformu šířily dál. S klášterem souvisí i jméno poustevníka Vintíře (Guntherus), žáka niederaltaišského opata Godeharda. Na Vintířovo přání se totiž stal břevnovským opatem Meginhardus, který je považován za stavitele prvního kamenného břevnovského kláštera. Původní, pravděpodobně dřevěné, provizorium bylo do konce vlády opata Meinharta (rok 1089) nahrazeno románskými kamennými stavbami. Nacházela se zde bazilika s kryptou, klausura, budova opatství, mariánská kaple a hospodářské budovy. Krypta, která byla součástí baziliky vznikla pravděpodobně do roku 1045. Soudíme tak z toho, že v tomto roce tam byl pohřben poustevník Vintíř.³⁶

Břevnovský konvent po celý středověk zastával funkci významné instituce, která měla silný kulturní vliv. Nacházela se zde poměrně bohatá knihovna, která *byla částečně zřizovaná vlastním skriptoriumem*.³⁷ S klášterem jsou spojována i jména několika významných osobností – např. Jan z Holešova (autor traktátů o písni Hospodine pomiluj ny), Vojtěch Raňků z Ježova (scholastik a filozof) a další osobnosti.

---

³⁵ VLČEK, 1997, s. 108-112.

³⁶ TAMTÉŽ, s. 597.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 597.

3.5 Ostrov u Davle

Ostrov u Davle, druhý mužský klášter na našem území, vznikl na konci 10. století (za pravděpodobný se považuje rok 999) těsně nad soutokem Vltavy a Sázavy na ostrově sv. Kiliána. Klášter byl určen benediktinským mnichům, které sem chtěl pozvat kníže Boleslav II., on sám již tento plán nestihl zrealizovat, protože zemřel. Na jeho snahu navázal Boleslav III., za kterého sem přišli benediktiňští mniši z Niederaltaichu v Bavorsku, v jejichž čele stál opat Lantbert. V roce 1137 byl Ostrov u Davle poničen požárem. Zprávy o předchozích několika desetiletích téměř chybí.

Klášter patřil mezi významná kulturní střediska ve středověkých Čechách. Nacházela se zde klášterní písařská dílna (skriptorium), ze které vyšel např. iluminovaný žaltář z roku 1174.

Archeologický výzkum nám potvrdil, že nejstarší budovy byly vybudovány ze dřeva a byly zničeny požárem v roce 1137. Nová výstavba a úpravy probíhaly až do 13. století. První přestavba proběhla v polovině 13. století.³⁸

3.6 Sázavský klášter

„Zakladatel kláštera poustevník Prokop (+1053) shromáždil (snad po roce 1009) konvent, který se stal asi v roce 1032 opatstvím s benediktinskou řeholí a s tzv. staroslověnskou liturgií. Tato první etapa kláštera definitivně skončila v roce 1096, kdy byli staroslověňští benediktini vyhnáni a posléze nahrazeni latinským konventem z Břevnova.“³⁹ Klášter byl významný právě tím, že zde byla užívána staroslověnská liturgie. Toto období je spojováno se jmény několika opatů – Prokop, Vít, Jimram a Božetěch. Jak již bylo řečeno, staroslověňští benediktini byli nahrazeni latinskými benediktiny z Břevnova. Mezi významné latinské opaty patřili Děthard, Silvestr či Reginard Métský.

Od 11. století zde vznikaly legendy o sv. Prokopu, které byly staroslověnské i latinské. Mezi další významná díla, která na Sázavě vznikla, patří i kronika Mnicha sázavského, který se řadí mezi Kosmovy pokračovatele. Kronika vznikla v 70. letech 12. století.

---

³⁸ VLČEK, 1997, s. 598.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 632.

Klášteř byl v době sv. Prokopa vystavěn ze dřeva. Stavbu kamenného kostela zahájili až za vlády opata Božetěcha. Budova byla dokončena až za opata Dětharda, Božetěchova nástupce z Břevnova. Již v 11. století se zde nacházelo pohřebiště. O další přestavbu se ve 12. století postaral opat Silvestr. V areálu klášteřa byla postavena i mariánská kaple a chrám sv. Kříže.

3.7 Katedrální škola u svatého Víta

Katedrální škola u sv. Víta pravděpodobně zahájila svou působnost nedlouho po vzniku pražského biskupství v roce 973. Počátky svatovítské kapituly můžeme spatřovat v kolegiu kněží při kostele sv. Víta na Pražském hradě. Tito kněží se měli starat o samotný chrám a o věci, které byly potřebné pro zřízení diecéze. V roce 973 se Mlada a její bratr Boleslav II. zasloužili o založení pražského biskupství a v témže roce se kolegium kněží u sv. Víta stalo katedrální kapitulou. V čele kapituly stál kanovník (např. Kosmas). M. Bláhová tvrdí, že s ohledem na církevní předpisy lze za nejstarší školu na našem území považovat právě katedrální školu u sv. Víta.⁴⁰ Vzdělání v kapitulní škole bylo ovšem partikulární, vyučovalo se zde pouze trivium, na studia kvadrivia se žáci odebírali do zahraničí. Kapitulna sv. Víta spravovala katedrální školu, která hrála velmi významnou roli ve vzdělávání v Čechách.⁴¹

Existence pražské katedrální školy je písemně doložena. První zmínky pochází ze 20. let 11. století. M. Bláhová se ve své práci zmiňuje o jistém mistru Hubaldovi, který zde měl působit od roku 1008 do roku 1018 a který měl pocházet ze školy v Lutychu.⁴² Bláhová uvádí pramen, ve kterém se tato informace vyskytuje.⁴³ Dalším pramenem, kde se objevuje katedrální škola, je Kosmova Kronika Čechů. Kosmas se zde zmiňuje o svých studiích právě na této škole: „*Nechci ani pomlčeti o tom, co se mi přihodilo viděti a slyšeti toho roku, kdy jsem ještě býval na školách. Přišel tedy jednoho dne, když jsem si opakoval žalmíčky, stoje v kryptě svatých mučedníků Kosmy a Damiana...*“⁴⁴

---

⁴⁰ BLÁHOVÁ, 1993, s. 28.

⁴¹ <http://www.mekapha.cz/cz/kapitulna/>

⁴² BLÁHOVÁ, 1993, s. 27.

⁴³ Anselmi Gesta episcoporum Leodiensium c. 29. Ed. R. Koepke. Herigeri et Anselmi Gesta episcoporum Tungresium, Traiectensium et Leodiensium, II, 29. MGH, Scriptores VII, s. 205. O škole v Lutychu a o Hubaldovi srv. P. Riché, c.d., s. 165n. a 203. Lutyšský biskup Notker r. 1002 přiměl Hubalda k návratu z Paříže do Lutychu; na nátlak kanovníků však souhlasil s tím, aby Hubald pobýval každý rok tři měsíce v Paříži, zbytek v Lutychu. – BLÁHOVÁ, 1993, s.35.

⁴⁴ KOSMAS, 1950, s. 118.

Škola na Pražském hradě zanikla r. 1248, ale byla obnovena za vlády Přemysla Otakara II. a znovu se stala školou, která byla studenty vyhledávána.

4 Vzdělávání v Čechách v 10. a 11. století

Vzdělávání v Čechách v 10. a 11. století je velmi úzce spjato s několika světcí, sv. Cyrilem a sv. Metodějem, sv. Václavem, sv. Vojtěchem a sv. Prokopem. Legendy o těchto světcích nám přinášejí představu o tom, jak vzdělání mohlo probíhat a kde. Neměli bychom ale zapomínat, že legendy jsou hagiografií a ne historickým pramenem. Životy světců jsou idealizovány, a proto velmi těžko určíme, co je pravda a co je výmysl. I přesto jsou legendy důležitým zdrojem informací, které jsou užitečné při zkoumání vzdělávání v 10. a 11. století.

Období cyrilometodějské misie je považováno za počáteční období vzdělávání u nás. V legendách o soluňských bratřích najdeme zmínky o tom, jak vyučovali své žáky. Legendy o sv. Václavu nám přinášejí poznatky o Václavově vzdělání – kde a jak se vzdělával a kdo ho vzdělával. Stejně tak je to i u legend o ostatních světcích.

4.1 Velkomoravské počátky – Cyril a Metoděj

Cyryl s Metodějem hrají velmi významnou roli ve vzdělávání u nás. Rozvoj vzdělanosti totiž souvisí s pronikáním křesťanství. Soluňští bratři přišli roku 863 na Velkou Moravu na žádost knížete Rastislava: *„Neboť Rastislav, kníže moravský, vnuknutím božím, po úradě se svými knížaty a s Moravany, vypravil poselství ke císaři Michalovi, řka: „Náš lid se zřekl pohanství a drží se křesťanského zákona. Nemáme však takového učitele, který by nám pravou křesťanskou víru vyložil v našem jazyku, aby též jiné kraje, vidouce to, nás napodobily. Nuže, pošli nám, pane, takového biskupa a učitele. Od vás zajisté vychází vždy dobrý zákon na všechny strany.“*⁴⁵

Během své velkomoravské misie vytvořili písmo hlaholici a prosadili staroslověnský jazyk jako jazyk bohoslužebný, což bylo na svou dobu velmi pokrokové a výjimečné. Někteří církevní hodnostáři to však odsuzovali a tvrdili, že bohoslužba nemá být v národních jazycích. Podle toho, jak dobře znali věrozvěstové slovanský jazyk, se soudí, že jejich matka byla slovanského původu. Právě Cyrilovi s Metodějem přisuzujeme počátky vzdělávání u nás.⁴⁶

⁴⁵ CHALOUPECKÝ, 1942, s. 36-37. (Život sv. Cyrila, kapitola 14)

⁴⁶ Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni

Jako doklady o světcích nám slouží legendy Život sv. Cyrila a Život sv. Metoděje. Bratři jsou ale zmiňováni i v Kristiánově legendě: „*Neboť nějaký Cyril, rodem Řek, vzdělaný stejně v písemnictví latinském jako v samém řeckém, když před tím Bulhaři víru přijali, jal se ve jménu svaté Trojice a nerozdílné Jednoty také národu svrchu řečenému, na Moravě bydlícímu, kázati víru Pána našeho Ježíše Krista. A když je získal Kristu, s přispěním milosti boží také nové značky nebo písmeny vynalezl a Starý i Nový zákon a ještě jiné knihy přeložil z řečtiny a latiny do jazyka slovanského.*“⁴⁷ Hlavním přínosem cyrilometodějské misie pro slovanskou i českou kulturu je počátek knižní tradice v jazyce Slovanů.

4.1.1 Sv. Cyril

Konstantin, později Cyril, byl velký vzdělanec a myslitel. Pro jeho inteligenci ho nazývali Filozofem. Když byl v učení, prospíval v knihách nad ostatními žáky, studium pro něj totiž bylo jeho hlavním posláním a zálibou. Měl výjimečné jazykové nadání, které uplatnil při vymýšlení písma a při překládání bible a dalších spisů do staroslověnštiny. Písmo, které Konstantin vymyslel, se nazývalo hlaholice.

Jeho studium se odehrávalo v Cařihradu, kde se vyučil gramatice, rétorice, aritmetice a dalším studijním oborům. Snažil se totiž hromadit vědomosti, protože vědění podle něj bylo velikým darem.

Když kníže Rastislav požádal císaře Michala o věrozvěsty, císař se obrátil na Konstantina a poprosil ho, aby se vypravil na Velkou Moravu. Když se Konstantin dozvěděl, že nemají písmo pro svou řeč, začal se modlit a Bůh mu písmo zjevil. Konstantin po svém příchodu do Velkomoravské říše začal vytvářet jazykové podmínky pro pozdější komplexní překlad Písma svatého realizovaný na Velké Moravě patrně za Metodějova života. Konstantin považujeme za autora první staroslověnské básně Proglasu (předmluva k překladu evangelií).

Cytil s Metodějem měli na Velké Moravě své žáky, které si sami učili. Svě znalosti šířili dále, což bereme jako prvopočátky vzdělávání na našem území: „*Když byl čtyřicet měsíců působil na Moravě, odešel vysvětit své žáky. Na cestě přijal jej Kocel, kníže*

---

⁴⁷ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 15.

panonský, a oblíbil si velmi slovanské knihy, takže se jim naučil, a dal také na padesát žáků v nich učití.“⁴⁸

4.1.2 Sv. Metoděj

Jak již bylo řečeno, Cyril s Metodějem byli velmi vzdělaní. V roce 863 přišli na Velkou Moravu, aby zde působili jako věrozvěsti. „*A tehdy zjevil Bůh filozofovi slovanské písmo, a on ihned sestrojiv písmena a pořídív překlad, vydal se na cestu na Moravu, vzav s sebou Metoděje. Ten opět s pokorou se mu podroboval a jemu sloužil a s ním učil. A když uplynula tři léta, vrátili se z Moravy, vyučivše žáky.*“⁴⁹

Metoděj překládal spolu s bratrem Písmo svaté a jemu osobně je přisuzován překlad Nomokánonu. Překlad bible do staroslověnštiny jim trval osm měsíců a užívali dvou rychlopisců, kteří jejich překlady zaznamenávali. Odpovídající pasáž textu vypadá následovně: „*Potom však, když se oprostil od všeho shonu a péči svou uvrhl na Boha, posadiv napřed ze svých učedníků dva kněze, dovedné rychlopisce, přeložil v brzku všechny knihy Písma úplně, kromě Makabejských, z řeckého jazyka a slovanský, v osmi měsících, počav měsícem březnem, do dvacátého šestého dne měsíce října.*“⁵⁰

4.2 Vzdělanost sv. Václava

Svatý Václav patří mezi významné české světce, je totiž patronem naší země. O datu jeho narození i úmrtí se dodnes vedou spory, patrně se narodil roku 907 a zemřel 28. září 928 či 935 – za pravděpodobnější rok jeho úmrtí považujeme rok 935. Václav zemřel mučednickou smrtí ve Staré Boleslavi. Světcovu smrti zosnoval jeho vlastní bratr Boleslav. Z textu legend by se mohlo zdát, že na svou dobu to byl vzdělaný člověk, který byl velmi zbožný a obětavý. Je třeba si ale uvědomit, že čerpáme z hagiografického žánru plného dobových topoi. Václavovo vzdělání je zmíněno v několika legendách (např. I. staroslověnská legenda, *Crescente fide*, Kristiánova legenda ...) a v Kosmově Kronice Čechů.

⁴⁸ CHALOUPECKÝ, 1942, s. 38. (Život svatého Metoděje – 15. kapitola)

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 48.

⁵⁰ Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni

Václavova babička, sv. Ludmila, dala svého vnuka vyučit slovanským knihám⁵¹ a Václav si jejich smysl dobře osvojil. Informace, že by se Václav měl učit slovanským knihám, je pouze v I. slovanské legendě. Může jít tedy o tendenční zmínku z toho důvodu, že legenda je psána staroslověnsky. Podle Kosmovy kroniky se učil v Řezně v klášteře sv. Jimrama.⁵² Později ho jeho otec, kníže Vratislav, převezl na Budeč, kde se mladý kníže začal učit knihám latinským. Budeč jako místo, kde byl vzděláván Václav, je zmiňována i v Kristiánově legendě. V *Crescente fide* je upřesněno, kdo Václava vzdělával. Údajně šlo o kněze Učena. Podle I. slovanské legendy se Václav učil velmi dobře: „*A Bůh dal knížeti Václavovi rozuměti latinským knihám jako dobrý biskup nebo kněz. A kdykoli je vzal, i řecké knihy nebo slovanské, četl zřetelně bez chyby.*“⁵³ Václav s sebou všude nosil knížečku, ze které si tajně četl. „*A knížečku svou skrýval a pod šatem ji nosil, a kdekoliv našel klidné místo, pilně ji čítal a nařikaje v nitru svém nadmíru truchlil nad zatvrzelostí lidu svého a nad jeho slepotou a nevěrou.*“⁵⁴ O této knížce se zmiňuje i legenda *Crescente fide*. Patrně jde o části bible. Na Budči se Václav učil písmu i Písmu (Písmo svaté).

O zbožnosti sv. Václava svědčí už to, že na Pražském hradě nechal zbudovat kostel sv. Víta. To ale nebyl jediný kostel, který měl Václav vystavět. V I. staroslověnské legendě je uvedeno, že kostely zbudoval na všech hradech. Kristián ve své legendě píše o tom, jak ve Václavově domě byli všichni vzděláni – všichni uměli biblické žalmy psát i zpívat.

4.3 Vzdělanost sv. Vojtěcha

Svatý Vojtěch byl druhým pražským biskupem a pocházel z rodu Slavníkovců. Vojtěch se narodil okolo roku 957 a zemřel roku 997 v Prusku během misijní činnosti. Přestože jde o českého světce, v jiných zemích je uctíván mnohem více než u nás.

Poznatky o světcově vzdělání jsme čerpali ze dvou velmi významných vojtěšských legend – z legendy *Est locus* od Jana Canaparia a z legendy *Nascitur purpureus flos* od Bruna z Querfurtu. Legendy se v některých informacích shodují, v jiných se rozcházejí.

V *Est locus* se píše, že se Vojtěch jako malý chlapec vzdělával již v otcovském domě. Učil se prý tak dlouho, dokud se z paměti nenaučil žaltář. Otec ho poté poslal

---

⁵¹ Nejednalo se však o knihy v dnešním slova smyslu. Knihy znamenaly části Písma svatého. Legenda tedy naznačuje, že se na počátku 10. století na českém knížecím dvoře pracovalo se staroslověnskými texty.

⁵² KOSMAS, 1950, s. 39.

⁵³ ROGOV, 1976, s. 69.

⁵⁴ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 45.

k arcibiskupu Adalbertovi, jehož biřmovací jméno Vojtěch přijal, aby se naučil svobodným uměním. Vojtěcha v cizině vzdělával filozof Astricus: „*V té době tam řídil školu jakýsi filozof Astricus, pod jehož vedením se učení rozmohlo, zástup mladíků zdárně prospíval a narůstala zásoba knih.*“⁵⁵ Vojtěch byl velmi nadaný, rozumný a citlivý. Dokladem jeho citlivosti je jedna příhoda: „*Jednoho dne, když šel ze školy, druh, jenž ho provázal cestou, porazil na zem kolemjdoucí dívku a žertem ho na ni svalil. Žáci se seběhli a nesmírným řehotem očekávali, co bude dělat. Protože se dotkl dívky, třebaže oblečené – taková bláhovost! – hned myslel, že už se opravdu zasnoubil.*“⁵⁶ Délka jeho studia v legendě není uváděna. Avšak je zde zmiňováno, jak byl Vojtěch hodný, nikdy se nepřidával k chlapcům, kteří zlobili, poslušně se modlil a choval se vždy tak, jak se sluší a patří. Později byl Vojtěch v Budči vysvěcen na biskupa. V této legendě je také zmiňováno čtení i psaní v kláštorech. Z těchto zmínek usuzujeme, že právě kláštery hrály významnou roli ve vzdělávací činnosti. Světec byl zavražděn, když prováděl misijní činnost – četl z knihy žalmy, když dostal ránu mezi lopatky. Svatý Vojtěch se zde na mučednickou smrt těší.

Legenda *Nascitur purpureum flos* se od *Est locus* liší. Sv. Vojtěch zde totiž není zobrazován jako dokonalý a počestný světec. Bruno z Querfurtu ho totiž viděl mnohem realističtějším očima než Jan Canaparius – světec je zobrazován jako reálný člověk, který má své kladné i záporné vlastnosti. Otec Slavník je zobrazen jako cizoložník, který má mnoho dětí s různými ženami. Bruno ve své legendě píše o tom, že Vojtěch byl poslán do Magdeburku za účelem vzdělání v sedmi svobodných uměních. Autor popisuje, jak Vojtěch jako dítě od otce dostával, protože utíkal ze školy. Existují domněnky, že šlo o školu v libickém předhradí, kde Turek našel stily. V magdeburské škole se choval jako „typický student“ – zlobil, klidně strávil den hrou a byl nepozorný: „*Po celý ten čas tenkrát byl tak nezbedný, jako každý jiný chlapec: věnoval se světským radovánkám, prováděl chlapecké šprýmy, hleděl si jídla a pití, jako dobytče skláněl tvář a neuměl pohlédnout k nebesům.*“⁵⁷ Přesto mu ale Bruno neupírá inteligenci a nadání: „*A když z čtené lekce neuměl ani slovo a právem rozhněvaný učitel ho začal bít, řekl: „Nech mne být, přečtu to.“ Učitel ho tedy pustil a on velmi dobře četl jako by věc již znal. Říkají také, že mluvil třemi jazyky místo jedním, že volal na učitele „Domine mi“ (Můj pane) , když metla rozdírala záda a pálicí důtky se bolestně zatínaly do masa. Žáci totiž obvykle mluvili*

---

⁵⁵ Slavníkovci, 1987, s. 124.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 125.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 155.

latinsky a nikdo se neodvážil před učitelem mluvit barbarskou řečí.“⁵⁸ V Magdeburku přijal birmovací jméno Adalbert. Vojtěch se učil devět let. A poté se vrátil do své rodné země, kde byl zvolen druhým pražským biskupem. Také v této legendě jsou zmiňováni světcovi žáci a jeho mučednická smrt. Můžeme si všimnout rozdílu ve Vojtěchově přístupu ke smrti. V Est locus se Vojtěch na smrt těší a vítá ji, kdežto zde se Vojtěch smrti bojí a třese se.

Když shrneme zjištěné informace, vyplyne nám, že Vojtěch byl velmi vzdělaný člověk, který se devět let vzdělával v Magdeburku. V tom, jestli byl hodný, nebo jestli zlobil, se legendy rozcházejí. Bruno však Vojtěcha jako studenta zobrazuje realističtěji, jeho popis odpovídá obecnému chování žáků. Vojtěch byl však velmi nadaný, uměl číst a psát. Díky své víře, a zcela jistě i díky své inteligenci, byl zvolen druhým pražským biskupem. Měl své věrné následovníky a učedníky, z nichž ho někteří následovali i na misi do Pruska, kde svatý Vojtěch umírá mučednickou smrtí. Svědkem Vojtěchovy smrti byl i jeho bratr Radim.⁵⁹

4.4 Vzdělanost sv. Prokopa

Svatý Prokop, další významný český světec, se narodil kolem roku 990⁶⁰ a zemřel v roce 1053 v Sázavském klášteře.

V legendě Vita minor je světcovo vzdělání zmiňováno hned na začátku textu: „*Byl někdy jeden opat, jménem Prokop, rodem Čech, jenž v slovanském písmě od nejsvětějšího biskupa Cyrila někdy vynalezeném a od církve kanonicky schváleném byl dokonale vzdělán; nejprve byl Prokop zdatným knězem světským, života počestného a cudné, jsa oddán službě boží.*“⁶¹ Prokop využíval své znalosti a moudrost k tomu, aby napravoval mysl svých posluchačů, a také k tomu, aby je vzdělával v Písmu.

Nějakou dobu žil v benediktinském klášteře v Břevnově, později se ale přesunul do Posázaví, kde žil v jeskyni poustevnickým životem. V jeskyni přebývalo tisíc d'áblů, které ale Prokop díky svým ctnostem a díky své neochvějné víře přemohl. Kolem Prokopovy poustevny vznikla osada, která byla obydlená Prokopovými učedníky a následovníky.

---

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 155 – Pasáž je zajímavá také z toho pohledu, že jsme seznámeni s prostředím raně středověké školy, ve které latina neplnila pouze funkci vzdělávacího jazyka, nýbrž také sloužila k běžné komunikaci mezi pedagogy a žáky. S největší pravděpodobností nesměli studenti v komunikaci s učitelem používat slovanskou nebo germánskou řeč.

⁵⁹ VLČEK, 1998, s. 597.

⁶⁰ SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 92.

⁶¹ CHALOUPECKÝ, 1942, s. 172.

Prokop se poté stává prvním opatem benediktinského kláštera, který zde vznikl asi roku 1032. Tento klášter byl velmi významný – byla zde totiž vykonávána staroslověnská liturgie. S ďábly bojoval celý svůj život, nikdy se nevzdal a svou moudrost šířil dál.

Prokopovi je přisuzována celá řada zázraků. Kromě uzdravení slepé ženy, které se stalo ještě za Prokopova života, se legenda zmiňuje o posmrtném zázraku. Do Sázavského kláštera byl dosazen latinský opat a latinští mniši. To se sv. Prokopu nelíbilo, proto se zjevil cizozemskému opatovi a vynadal mu, že v jeho klášteře nemá co dělat a pokud neodejde, pomstí se mu. Opat Prokopa ale neposlechl, proto se na něm světec dopustil fyzického násilí – bil ho berlou. Prokopovi učedníci, kteří byli vyhnáni, se vrátili zpět do kláštera, takže staroslověnská liturgie měla v Čechách opět své místo. Na konci 11. století ale byli mniši vyhnáni a znovu sem přišli mniši z Břevnova, kteří slovanskou liturgii nahradili liturgií latinskou.

Důvod Prokopovy kanonizace je velmi zvláštní a netradiční. Prokop si ho totiž na papeži Inocenci vynutil. Vynadal papeži, jak si dovoluje protahovat jeho svatořečení a řekl mu, že pokud ho nesvatořečí, tak ho svou holí utluče.

Dodnes se vedou vášnivé spory o tom, kde se mohl Prokop se slovanským písmem seznámit. Uvažuje se např. o Moravě, o některém z klášterů v Uhrách nebo o Balkánu. Není zcela jasné, existovala-li v době jeho mládí slovanská vzdělanost v Čechách. Informace o tom, že se Prokop vzdělával na Vyšehradě, vznikla patrně až ve 13. století a zřejmě není pravdivá.⁶²

4.5 Vzdělání Kosmovo

Kosmas, kanovník a děkan pražské kapituly, je autorem Kroniky Čechů. Přestože se v jeho díle vyskytuje celá řada nepravdivých informací, je jeho dílo velmi významným pramenem, který nám přináší fakta o období raného středověku. Na toto dílo je průběžně odkazováno v celé práci, protože jde o sumarizační zdroj. O autorovi kroniky toho moc nevíme. A to málo, které o něm známe, pochází právě z Kroniky Čechů.

Kosmas se pravděpodobně vzdělával v katedrální škole u svatovítské kapituly: „*Nechci ani pomlčeti o tom, co se mi přihodilo viděti a slyšeti toho roku, kdy jsem ještě býval ve školách. Přišel tedy jednoho dne, když jsem si opakoval žalmicky, stoje v kryptě*

---

⁶² NOVOTNÝ, Jiří. Svatý Prokop a vyšehradská škola. In: Viator Pilsnensis neboli Plzeňský poutník. Plzeň, ZČU, 2012, s. 30-43. – Tradice by mohla např. souviset s katedrální školou na Vyšehradě, která kvetla již ve 13. století a na níž působil Ital Jindřich z Isernie.

*svatých mučedníků Kosmy a Damiana, ...*⁶³ Kvůli vyššímu vzdělání se vypravil do Lutychu, kde studoval pod mistrem Frankem. Naučil se tam gramatice a dialektice: „... *v nichž sis dosti nahrála se mnou kdysi v Lutychu pod mistrem Frankem na trávnicích a lukách gramatiky i dialektiky.*“⁶⁴ O Kosmově vzdělanosti svědčí i užívání parafrází a citací antických autorů.

---

⁶³ KOSMAS, 1950, s. 118.

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 204.

5 Současné poznatky

5.1 Sedm svobodných umění

Sedm svobodných umění (septem artes liberales) představovalo sedm základních oborů, které měli zvládat středověcí vzdělanci a duchovní. Sedmero svobodných umění se dělilo na trivium a kvadrivium. Trivium obsahovalo výuku gramatiky, dialektiky či rétoriky. Obory spadající pod kvadrivium byly aritmetika, geometrie, astronomie a hudba. Septem artes liberales se vyučovalo na artistické fakultě, která byla fakultou základní.⁶⁵

Sedmero je zmiňováno i v bibli: „*Moudrost si vystavěla dům, vytesala sedm sloupů.*“⁶⁶ Domem je zřejmě myšlena školní budova. Sedm svobodných umění je zmiňováno i v legendách o českých světcích, jde např. o latinskou legendu Bruna z Querfurtu: „*A tak, když uplynuly žvatlavé roky nezkušeného dětství, Vojtěch napojen Davidovým nektarem a nasycen prostým medem sladce pějícího Řehoře, byl veden k sedmi chlebům moudrosti, aby pojedl svou část. Byl poslán, pravím, do vznešeného města Magdeburgu, do nové metropole Němců, aby se vzdělal v disciplínách svobodných umění.*“⁶⁷

Svobodná umění jsou několikrát zmiňována také v Kosmově kronice. Děkan svatovítské kapituly věnuje druhou předmluvu Gervasiovi a o uměních se zde zmiňuje: „*Gervasiovi arciknězi, napojenému plně všelikým vzděláním v svobodných uměních a pomazanému moudrostí všestranného vědění...*“⁶⁸ Autor Kroniky Čechů se zmiňuje i o části kvadrivia, které uvádí v souvislosti s Lutychem: „*Kéž by mně, již osmdesátiletému, Bůh vrátit chtěl ta minulá léta, v nichž sis dosti nahrála se mnou kdysi v Lutychu pod mistrem frankem na trávnících a lukách gramatiky a dialektiky.*“⁶⁹

5.2 Kde se vzdělávalo a komu bylo vzdělání určeno

Jak již bylo řečeno, vzdělávání v Čechách souvisí s pronikáním křesťanství, proto v období středověku fungovaly především školy katedrální a klášterní. Jelikož šlo

---

⁶⁵ TRÍŠKA, Josef. *Starší česká literatura pro mládež*. Praha: SPN, 1987, s. 14.

⁶⁶ *Bible. Písmo svaté Starého i Nového zákona*. Ekumenický překlad. Praha: Ekumenická rada církví v ČSR, 1984, s. 592. (Šalamoun 9.1)

⁶⁷ Slavíkovci, 1987, s. 154. (Bruno z Querfurtu)

⁶⁸ KOSMAS, 1950, s. 6.

⁶⁹ TAMTÉŽ, s.204.

o církevní ústavy, sloužily nejvíce potřebám církve, vzdělávaly především studenty, kteří se měli stát mnichy či kněžími, proto byly tyto školy zřizovány především u biskupských sídel či klášterů. Postupem času ale přibývalo kněžím k bohoslužbě i vedení duchovního života, a proto se došlo k názoru, že k výkladu bible je důležité i sedmero svobodných umění (viz výše). Na sedmeru svobodných umění je totiž částečně vystavěna výuka teologie (teologia sacra). Středověké školství bylo tedy vázáno na katolickou církev a vyučování většinou probíhalo v latině.⁷⁰ Minimální vzdělání duchovních muselo být čtení a psaní. Psaní se učilo pomocí povoskované dřevěné tabulky, na kterou se psalo kovovým nebo kostěným písačkem (stilem).

V Čechách první zmínky o vzdělávání souvisí s příchodem soluňských věrozvěstů Cyrila a Metoděje. Oba bratři vychovávali své žáky.

Bohužel nemůžeme dokázat, jak byly české školy založeny, protože to v pramenech není zachyceno. Je ale logické, že kapituly či kláštery školy potřebovaly, protože někde se novicové vzdělávat museli.

Z václavských legend usuzujeme, že na přemyslovském hradišti Budeč byla jedna z prvních škol na našem území. M. Bláhová s tímto názorem nesouhlasí⁷¹, ale např. J. Šafránek se ve svém díle o budečské škole zmiňuje: „*Budečská a vyšehradská škola, žijící dosud v podání lidu, uvádějící se často vedle sebe. Latinskou školu v Budči navštěvoval prý sv. Václav, do školy na Vyšehradě, kde podle staré legendy bylo slavné učení v slověnském jazyku, chodil zakladatel kláštera sázavského sv. Prokop.*“⁷²

Školská síť v Čechách se formovala pomalu v závislosti na postupném upevňování ústřední moci panovníka a pokračující stabilizaci středověké společnosti. S rozšiřováním sítě jednotlivých řeholních objektů v zemi byly v Čechách i na Moravě kromě kapitulních škol zřizovány i školy klášterní.⁷³ Nejstarší doloženou školou u nás je škola vázaná na pražský biskupský kostel.

Při břevnovském klášteře (nejstarší mužský benediktinský klášter na českém území) byla zřízena škola. Škola byla rozdělena na školu interior (škola domácí), určenou pro budoucí mnichy, a školu exterior, která byla určena světským kněžím, učencům

---

⁷⁰ BLÁHOVÁ, 1993, s. 26.

⁷¹ BLÁHOVÁ, 1993, s. 26.

⁷² ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha: Matice česká, 1913. – Šafránkovy názory odpovídají době vzniku díla, tedy době, ve které byly často nekriticky přejímány informace hagiografických pramenů. Dnešní odborníci (D. Třeštík) existenci školského zařízení na Budči zpochybňují. Podobná je situace u vyšehradské školy, do které měl podle tradice chodit Prokop. Kapitula na Vyšehradě byla ale založena až ve 2. polovině 11. století. Více: NOVOTNÝ, Jiří. *Svatý Prokop a vyšehradská škola*. In: *Viator Pilsnensis neboli Plzeňský poutník*. Plzeň: ZČU, 2012.

⁷³ NOVOTNÝ, 2006, s. 37.

a úředníkům.⁷⁴ „Vedle interních škol udržovaly kláštery školy externí také pro nadané žáky chudé, kteří při škole měli plné opatření bytem, stravou, oděvem a vším ostatním, začež povinni byli účinkovati na kruchtě při zpěvu chrámovém.“⁷⁵ Břevnovská škola je o něco mladší než škola v Praze na Pražském hradě.

V souvislosti se vzděláváním stojí vedle Břevnova za zmínku i další místa. Jde např. o Sázavský klášter či svatojiřský kostel. Všechna tato místa jsou svázána s benediktinskými mnichy. Právě tento řád je také spojován se vzděláváním u nás. „Odchovanec slavné školy magdeburské sv. Vojtěch, druhý biskup český, uvedl nám v r. 993 řád sv. Benedikta, jenž podle stanov svých vyučoval mládež.“⁷⁶ Benediktinské kláštery byly budovány stranou od světských pokušení. V pozdějších dobách se klášterní školy zakládaly i u jiných řeholních řádů.⁷⁷

Jak vyplývá ze zmíněných informací, vzdělání bylo určeno především mnichům či světským kněžím. Vzdělávání byli hlavně chlapci. Výjimku tvořily řeholní sestry, jeptišky, které vzdělávány být mohly a také byly. Bláhová tvrdí, že znalosti potřebné k výkonu kněžské služby mohli uchazeči získat i formou soukromého vyučení u kněze. Kromě lidí z církve mohlo být vzdělání určeno chlapcům ze šlechtických nebo knížecích rodů. Právě kvůli těmto lidem vznikaly při klášterních školách tzv. školy exterior, školy vnější. Výuka mladých šlechticů však mohla probíhat i jinde než v externích odděleních klášterních škol – šlechtici mohli mít domácí učitele. Těmi domácími učiteli byli většinou klerikové. Později byla vyvinuta specifická forma vzdělávání určená právě pro mladé šlechtice.⁷⁸

5.3 Topoi

V některých legendách se objevují tzv. topoi. Topos (pl. topoi) je ustálená fráze typická pro určité kulturní prostředí. Topoi je několik druhů, např. topos líčené skromnosti, topos žádosti o opravu a další.⁷⁹ Josef Hrabák definuje pojem topos takto: „*Je to klíšé, myšlenkové a výrazové schéma, které přechází z antiky přes středověk až k dnešku...* Z hlediska originality je to prvek „ničí.“⁸⁰ My se budeme zabývat topoi týkajícími se

⁷⁴ ŠAFRÁNEK, 1913, s. 13,

⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 13. – Zmínky o tom, že v raném středověku byli nadaní mladíci vybíráni také mezi poddanými nacházíme v některých listinách české proveniencce. – Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 12.

⁷⁷ NOVOTNÝ, 2006, s. 29.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 37.

⁷⁹ Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni

⁸⁰ HRABÁK, Josef: Literární komparatistika. Praha 1976, s. 45, 54.

vzdělávání. Takovéto fráze můžeme najít v Kosmově kronice, legendě o svatém Prokopu Vita minor či v Kristiánově legendě.

Kristiánova legenda je dokladem, že středověké toposy se v dílech vyskytovaly. Kristián užívá toposu v předmluvě své legendy: „*A nevěnoval jsem se této práci z nějaké touhy po slávě, poněvadž jsem zcela neznalý výmluvnosti a veškerá krása slov je mně cizí – ačkoli, i kdyby se mi toho všeho v hojnosti dostávalo, přece by mi tíha mých hříchů bránila v oslavení zásluh tak velikých světců. Jakkoli však má nedostatečnost a neschopnost je převeliká a jakkoli vzdělání mé, srovná-li se se vzděláním lidí učených, přestává býti vzděláním, přece neztrácejte přes nesmírnost svých vin naději na odpuštění a důvěruje v pomoc právě těchto svatých, pokusím se, pokud mi síly stačí, vypsati události tak, jak se vskutku staly.*“⁸¹

Kosmova kronika je významným pramenem z hlediska mnoha faktorů, právě teď ale bude zkoumána ohledně výskytu topoi. Kosmas fráze používal ve svých předmluvách a najdeme jich tam hned několik. V první předmluvě, určené proboštu Šebířovi je jeden topos. Haní zde své dílo a nazývá ho směšným: „*Hledaje totiž hledal jsem, co bych Vám věnoval příjemného, co zábavného, ale nenalezl jsem nic, co by bylo tak směšné jako mé dílko. S chutí-li se zasmějeme, když uzříme, že si někdo urazí o kámen nohu svou, kolik uzříte v tomto díle mých úrazů, kolik hříchů proti mluvnickému umění.*“⁸² Pro další ukázkou toposu v Kosmově kronice nejdeme daleko, je totiž hned ve druhé předmluvě, určené mistru Gervasiovi: „*Ač není žádným půvabem slovesného umění uhlazena, nýbrž prostě jakous takous latinou sepsána, rozhodl jsem se dáti ji přeskoušeti Tvé obzvláštní rozumnosti, aby byla podle Tvého důvtipného soudu buď vůbec zavržena, že by ji nikdo nečetl, buď, uznáš-li ji za vhodnou ke čtení, aby byla brusem Tvého zkoušení dříve bezvadně vybroušena, anebo spíše, oč ještě více prosím, znova od Tebe lepší latinou vypracována.*“⁸³ Kosmas zde pomlouvá svou latinu a žádá opravu chyb. Kronikářova latina ale byla velmi dobrá a přílišné opravy nepotřebovala. Proč tedy Kosmas tyto fráze používá? Jednalo se o tehdy typický prostředek vyjadřující křesťanskou pokoru autora napodobujícího svým dílem starší církevní autority.⁸⁴

Dalším dílem, kde topos najdeme, je prokopská legenda Vita minor. Topos se opět vyskytuje v předmluvě díla: „*Na opětovnou žádost svých spolubratří sestavil jsem v písemném záznamu děje o životě a obcování blaženého otce Prokopa, třebaže jsem věděl,*

⁸¹ LUDVÍKOVSKÝ, 1978, s. 10-11.

⁸² KOSMAS, 1950, s. 11.

⁸³ TAMTÉŽ, s. 12.

⁸⁴ Přednášky starší české literatury na KČJ FPE v Plzni

*že úkol přesahuje mé síly, a pokládal jsem za vhodné předložiti toto sepsání Vaší jasnosti, uvažuje, že bude spravedlivé a opatrné, jestliže nebudu směti ze své nepatrnosti odvážiti se ničeho, co dříve nebylo opřeno a posíleno vahou Vašeho souhlasu.*⁸⁵

Komparujeme-li texty několika děl (Kristián, Kosmas, neznámý autor *Vitae minoris*), zjistíme, že se v určitých pasážích opravdu objevují podobné významové celky, které jsou jen částečně aktualizované (poslední ze všech mnichů, nehodný slouti děkanem, krása slov je mi cizí, nedokonalé vzdělání apod.).

5.4 Archeologické nálezy

Archeologické prameny jsou velmi důležité pro zkoumání historie. Pomocí archeologických nálezů můžeme potvrzovat či vyvracet naše současné teorie.

Pro tuto bakalářskou práci jsou důležité pouze ty archeologické nálezy, která nám něco řeknou o vzdělávání, které probíhalo na území Čech.

Budeč patřila mezi významná přemyslovská hradiště. Měla zde probíhat výuka sv. Václava. V Budeči se našlo deset pisátek neboli stilů, která byla z kostí nebo z kovu. *„Železná tyčinkovitá pisátka (tzv. stily), jejichž zahrocenými konci se ryla písmena do povoskovaných dřevěných destiček. Rozšířená hlavice pisátka sloužila naopak k vymazávání písmen. Tento způsob psaní byl využíván již Římané; v našich zemích je poprvé doložen na sklonku keltského období (v 1. stol. př. n. l.) a potom se znovu objevuje až na Velké Moravě a v přemyslovském státě. Stily bývají obvykle nalézány na významných hradištích a často v sousedství chrámových staveb.*⁸⁶

Rydla (stily) byla objevena také v jiných archeologických lokalitách. Pisátka se nacházela také v Mikulčicích v okrese Hodonín, v Uherském Hradišti či v Libici. V Libici prováděl výzkum R. Turek. Výzkumy probíhaly mezi léty 1948–1953 a 1967–1973. Objevy těchto pisátek nám dokazují, že v okolí daných lokalit patrně žila kněžská vrstva, psalo se tam a možná i vzdělávalo.

Archeologické výzkumy kostelních staveb a klášterních lokalit přinesly pro tuto oblast řadu zajímavostí. Bylo již naznačeno, že mladší generace odborníků částečně revidují názory svých předchůdců na např. stáří staveb. Další výzkumy jistě přinesou

---

⁸⁵ CHALOUPECKÝ, 1942, s. 171.

⁸⁶ *Dějiny hmotné kultury I (1): Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 227.

mnohá zajímavá zjištění a překvapení, již jen díky novým technickým možnostem současné doby.

Závěr

V bakalářské práci byly jako základní zdroj informací brány legendy a kroniky. Dozvěděli jsme se z nich mnoho faktů o vzdělávání v období prvních Přemyslovců. Víme, jak se vzdělával Václav a další svatí, ale bohužel nemůžeme určit, co z faktů je, či není pravda. Legendy byly s největší pravděpodobností určeny k podpoře kultu svatých, což mohlo vést (a také vedlo) k tomu, že vzdělanost, skutky a další věci ze života světců byly příkrášlovány. Některé informace z legend můžeme doložit i archeologickými nálezy, ale někdy nám nezbývá než se dohadovat, jak to doopravdy bylo. Z těchto důvodů existuje velké množství názorů, o které se pře celá řada historiků. Některé teorie ale zůstávají teoriemi, protože nám chybí písemné prameny či archeologické nálezy, které by mohly teorie vyvrátit, nebo potvrdit. Abychom mohli docházet k nějakým závěrům, je nutné sumarizovat poznatky z různých vědních oborů. Jde o poznatky z archeologie, literární historie, antropologie a dalších oborů. Rozhodně není lehké dospět k nějakému výsledku. I přes tyto těžkosti máme představu, jak to se vzděláním v období středověku bylo.

Vzdělávání v období středověku bylo na našem území silně spjato s šířením křesťanství. Jako prvopočátky vzdělávání u nás bereme období, kdy na Velkou Moravu přicházejí věrozvěstové Cyril a Metoděj. Období jejich působení zde je důležité z několika důvodů. S nimi totiž „přichází“ staroslověnská liturgie, která zpřístupňuje víru širokému okolí. K tomu, aby mohli šířit víru, potřebují knihy ve staroslověnském jazyce. Cyril proto vymýšlí písmo hlaholici a společně s Metodějem překládají Písmo svaté do staroslověňštiny a zaznamenávají ho právě pomocí hlaholice. Dalším důvodem je také to, že si vychovávali a učili své žáky, což vede k větší vzdělanosti v té době.

Období prvních Přemyslovců je spojeno se zakládáním hradišť, kostelů, klášterů či se vznikem prvního biskupství na českém území. Důležitým hradištěm byla Budeč, protože zde se měl podle legend vzdělávat svatý Václav. Na Budči byla nalezena písátka, která by mohla dokazovat, že zde byla škola. Může se jednat o standardní názor, ale nález písátek nedokazuje existenci vzdělávacího procesu. Dokládá pouze to, že zde působila osoba, která psala, nebo osoba, pro kterou bylo psáno, třeba panovník nebo někdo významný. Jméno sv. Václava je spojeno s rotundou sv. Víta na Pražském hradě. Rotunda byla později přestavěna na baziliku a stala se biskupským chrámem. U rotundy vznikla svatovítská kapitula, u které byla zřízena katedrální škola. Šlo o důležitou instituci, protože do katedrální školy u sv. Víta chodil např. Kosmas.

Velmi důležité jsou informace o Levém Hradci, kde byly položeny základy christianizace českého kmene. Ne náhodou zde byl volen za biskupa Vojtěch. Při té příležitosti bylo zmíněno, že volba proběhla na místě, kde se rodilo křesťanství v Čechách. Zvláště informace o vzdělání svatého Vojtěcha musíme považovat za nesmírně cenné, protože je v nich zaznamenána počáteční fáze domácí i zahraniční.

Velkou důležitost klademe prvním klášterům u nás. V roce 973 vzniklo pražské biskupství a zároveň s ním vznikl i první český klášter. Byl to klášter sester benediktinek při kostele sv. Jiří. O několik let později (asi v letech 992-993) byl založen první mužský klášter v Čechách, břevnovský benediktinský klášter. V průběhu dalších let vznikaly i další kláštery, např. Ostrov u Davle, Sázavský klášter a další. Kláštery jsou zmiňovány proto, že při nich existovaly klášterní školy, kde se vzdělávali novicové. Klášterní školy byly většinou rozděleny na školy externí a interní. Interní školy byly určeny výhradně pro výuku mnichů či světských kněží a školy interní byly určeny pro šlechtice.

Vzdělání sv. Vojtěcha nejprve pravděpodobně probíhalo na Libici. Vojtěch se tam učil, dokud se nenaučil žaltář. Později byl poslán do školy v Magdeburku. V tom, jak se Magdeburku choval, se *Est locus a Nascitur purpureus flos* liší. Myslíme si ale, že Brunova verze je reálnější. Podle ní Vojtěch ze školy utíkal, což by se dalo považovat za záškoláctví, zlobil, byl nepozorný a rád si hrál. V Magdeburku se učil devět let a poté se vrátil zpět do Čech.

Bez zajímavosti není ani předpokládané vzdělání sv. Prokopa, protože se dá stále uvažovat o jeho domácím původu (tuto teorii nelze zatím ničím doložit), ale i o jistě existujících bohatých zahraničních vztazích. Očekává se, že vzhledem k jeho osobě, budou předkládány další nové teorie. Ve vztahu ke slovanskému etniku je jeho vzdělání ve staroslověněštině nesmírně důležité, totéž platí pro styk staroslověněštiny a latiny ve vzdělání ve střední Evropě.

Studium bylo nejdříve určeno pouze mnichům či světským kněžím. Okruh studentů se ale pomalu rozšiřoval a díky tomu se mohli vzdělávat i knížecí synové či synové šlechticů. K tomuto účelu byly u klášterních škol zřizované tzv. školy vnější.

O vzdělávání v období 10. a 11. století existuje i sekundární literatura. Přední čeští historikové a literární historikové se touto dobou zabývají poměrně do hloubky, protože jde o základy české vzdělanosti. V současné době stále probíhají výzkumy, archeologické práce či jiná bádání, která mění náš pohled na dané dějinné období. Do výzkumu se zapojili např. Rudolf Turek, Dušan Třeštík, Václav Chaloupecký, Ivan Borkovský a další

lidé. Vědcům, kteří se zabývají touto problematikou, určitě patří naše poděkování, protože díky nim si můžeme udělat obrázek o podobě české společnosti v raném středověku.

Resumé

The main task of this bachelor's thesis was to explore education in the tenth and the eleventh centuries. One was to investigate the motives of education with the help of the oldest literary sources. A chronicle and a number of legends served as a source of information. These legends describe the lives of saints such as Saint Cyril, Constantin, Ludmila, Wenceslaus and Prokop. The concrete studied materials include The Life of Saint Cyril, The Life of Saint Metoděj, The First Old Church Slavonic Legend, *Crescente Fide Christiana*, *Christians's Legend*, *Est Locus*, *Nascitur Purpureus Flos*, *Vita Minor* and The Cosmas' Chronicle of the Czechs. Any reference to education was of our primary interest. In order to gain a complex picture, archaeological sources were used together with the literary ones.

Použitá literatura

- Bible. Písmo svaté Starého i Nového zákona.* Ekumenický překlad. Praha: Ekumenická rada církví v ČSR, 1984.
- BÍLEK, Jiří. *Hádanky naší minulosti 3.* Praha: Knižní klub, 2003. ISBN 80-242-0984-5.
- BLÁHOVÁ, Marie. *Pražské školy předuniverzitního období.* In: Škola a město. Dokumenta Pragensia XI., 1993, s. 26-39.
- Dějiny hmotné kultury I (1): Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- HRABÁK, Josef: *Literární komparatistika.* Praha 1976, s. 45, 54.
- CHALOUPECKÝ, Václav. *Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII.* Praha: ELK, 1942.
- Kosmova kronika česká.* Praha: Melantrich, 1950.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. (ed.) *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily.* Praha: Vyšehrad, 1978.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400.* Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-702-1305-1.
- NEUBERT, K., J. FAJT a J. ROYT. *Katedrála svatého Víta a Pražský hrad.* Praha: Grafoprint-Neubert, 1994. ISBN 80-857-8504-8.
- NOVOTNÝ, Jiří. *Svatý Prokop a vyšehradská škola.* In: Viator Pilsnensis neboli Plzeňský poutník. Plzeň: ZČU, 2012.
- NOVOTNÝ, Miroslav. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. ISBN 80-704-0883-9.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I.* Praha: Jan Laichter, 1912.
- ROGOV, A., I., BLÁHOVÁ, E., KONZAL, V. *Staroslověnské legendy českého původu: Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů.* Praha: Vyšehrad, 1976.
- Slavníkovci ve středověkém písemnictví.* Překlad Jana Zachová. Praha: Vyšehrad, 1987.
- SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve.* Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-807-0217-320.
- SOMMER, Petr. *Začátky křesťanství v Čechách: Kapitoly z dějin raně středověké kultury.* Praha: Garamond. 2001. ISBN 80-86379-28-0.
- SPUNAR, Pavel. *Kultura středověku.* Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0547-1.

- SVATOŠ, Michal a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy I*. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7066-968-3.
- SVATOŠ, Michal. *Pražské školy předuniverzitního období*. In: Škola a město. Dokumenta Pragensia XI., 1993, s. 40-46.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*. Praha: Matice česká, 1913.
- TUREK, Rudolf. *Počátky české vzdělanosti: od příchodu Slovanů do doby románské*. Praha: Vyšehrad, 1988.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 978-80-7106-138-0.
- TŘÍŠKA, Josef. *Starší česká literatura pro mládež*. Praha: SPN, 1987.
- VAŠICA, Josef. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha: Lidová demokracie, 1966.
- VLČEK, P., P. SOMMER a D. FOLTÝN. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-17-6.
- VLČEK, Emanuel. *Nejstarší Přemyslovci*. Praha: Vesmír, 1997. ISBN 80-85977-09-5.
- ZAP, Karel Vladislav. *Popis královského hradu, hlavního chrámu u sv. Víta a všech jiných kostelův a světských stavení na Hradčanech v Praze*. Praha : Kober, 1868.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 978-80-7106-905-8.
- <http://www.hrad.cz/cs/prazsky-hrad/historie/archeologicky-vyzkum.shtml>
- <http://www.mekapha.cz/cz/kapitula/>